

بررسی تأثیر مسجد بر کاهش آسیب‌های اجتماعی مورد مطالعه: شهر تهران^۱

۱۳

سال چهارم
بهار ۱۴۰۴

علی حاتمی^۲ | علی فلاحی^۳ ID

چکیده

مسجد به عنوان اصیل‌ترین نهاد فرهنگی برخاسته از اندیشه دینی، ظرفیت‌های نهفته فراوانی برای نقش آفرینی در زمینه تمدن سازی جامعه اسلامی دارد. از دیدگاه صاحب نظران مختلف یکی از شاخص‌های اصلی تمدن نوین اسلامی، اخلاق، عدالت و حاکمیت موازین قانون است و از مسجد، به عنوان کهن‌نهاد کالبد اجتماعی انتظار می‌رود که به عنوان بستر ساز تحقق شاخص‌ها و ارتقاء وضعیت آن‌ها در محلات شهری عمل کند. این تحقیق با هدف بررسی موضوع تحقیق، به بررسی میدانی وضعیت مساجد از حیث تعداد، میزان شرکت کردن و رضایت شهروندان از مسجد و سرمایه اجتماعی مسجد در محله‌های مناطق ۲۲ گانه شهر تهران پرداخته و سپس با تفکیک آسیب‌ها و مسایل اجتماعی به سه حوزه جرم، ناهنجاری و کجروی اجتماعی، نحوه نگرش و پنداشت شهروندان تهران را نسبت به آسیب‌ها و مسایل اجتماعی مورد سنجش قرار داد. روش بررسی در این مطالعه روش تجزیه و تحلیل ثانویه خواهد بود. جهت نیل به هدف تحقیق در این مطالعه از داده‌های "پیمایش رصد کیفیت زندگی شهر تهران"، استفاده شد. در مطالعه علاوه بر تأکید بر مباحث آماری برای توصیف و تحلیل متغیرها برای تصویر بهتری و شفاف‌تری از مناطق ۲۲ گانه شهر تهران در باب موضوع تحقیق از تحلیل فضایی نیز کمک گرفته شد. یافته‌های تحقیق حاکی از وجود رابطه معنی دار میان میزان شرکت کردن در مسجد، رضامندی و سرمایه اجتماعی مسجد با نحوه نگرش نسبت به آسیب‌ها و مسایل اجتماعی است. چنین می‌توان نتیجه گرفت که مسجد در گام نخستین جهت تحقق شاخص‌های تمدن اسلامی، ذهنیت شهروندان در هر محله را در قیاس با سایر شهروندانی که کمتر در برنامه‌های مسجد مشارکت نموده و سطح رضامندی و سرمایه اجتماعی آنان از مسجد پائین است، نسبت به وجود آسیب‌ها و مسایل اجتماعی از رویکرد منفی برخوردار می‌کند و نسبت به رفع آن‌ها دغدغه مندر می‌سازد.

کلیدواژه‌ها: مسجد، تمدن اسلامی، آسیب‌ها و مسایل اجتماعی

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۱۷
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۸/۲۰
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۰
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۲/۰۱

صص: ۱۳۳-۱۰۳

شابا چاپی: ۸۹۰۱-۲۹۸۰
الکترونیکی: ۱۶۸۵-۲۸۲۱

۱. این مقاله برگرفته از نتایج تحقیق انجام گرفته در مرکز مطالعات راهبردی ژرفا در سال ۱۴۰۰ بوده است.

۲. مربی پژوهش، گروه جامعه‌شناسی فرهنگی، پژوهشکده فرهنگ، هنر و معماری، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی، تهران، ایران.

۳. نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری، گروه رفاه اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.
Aliflhy@yahoo.com

استناد: حاتمی، علی؛ فلاحی، علی. (۱۴۰۴). بررسی تأثیر مسجد بر کاهش آسیب‌های اجتماعی، مطالعات میان‌رشته‌ای تمدنی

انقلاب اسلامی؛ ۴(۱۳)، ۱۰۳-۱۳۳. DOR: 20.1001.1.29808901.1404.4.13.4.6

© نویسنده‌گان

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع)

این مقاله تحت لیسانس آفرینندگی مردمی (Creative Commons License- CC BY) در دسترس شما قرار گرفته است.

مقدمه و بیان مسئله

مساجد در طول تاریخ، افزون بر نیایش‌گاه، کانون فعالیت‌های مسلمانان محسوب شده و در طول تاریخ کارکردهای متنوعی را ارائه کرده‌اند؛ پیامبر اکرم (ص) از روزگاران نخست دعوت به دین اسلام به این پایگاه معنوی توجه ویژه‌ای داشتند و مسجد نقش فراوانی اعم از عبادی، اجتماعی و سیاسی بر عهده داشته است. در شکل‌گیری نهضت‌های سیاسی- اجتماعی ایرانیان در دوره‌های مختلف نیز، مساجد در جایگاه یک نهاد سنتی و دارای قدمت بسیار زیاد، نقش بسیار مهم و تمدن‌ساز را ایفا کردند؛ مانند: قیام سربداران، نهضت مشروطه، قیام گوه‌رشاد و انقلاب اسلامی.

در شهرهای اسلامی، مسجد نماد هویت مردم آن است و به لحاظ انسانی و زیست شهری، محلی برای هویت‌یابی و تعلق اجتماعی و محلی برای مشارکت در برنامه ریزی از پایین به بالاست. لذا مساجد به عنوان مردمی‌ترین و معنوی‌ترین سازمان‌های مردم‌نهاد از ظرفیت بالایی برای جلب مشارکت مردمی در عرصه‌های مختلف اجتماعی فرهنگی در محله و حتی در سطح منطقه و ملی با هدف ارتقای زندگی جمعی، پیشگیری و کاهش آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی برخوردارند. مساجد به دلیل ارتباطی که با اقشار مختلف جامعه دارند، حضوری فعال و اثربخش در مسائل و مشکلات مردم در مناطق مختلف و محلات ایفا می‌کنند. بنابراین مساجد از دیرباز تاکنون با مسائل اجتماعی مردم عجین بوده‌اند. آن‌ها به عنوان یک مرکز و نهاد اجتماعی که ریشه در بافتارهای فرهنگی جوامع دارند، از ظرفیت بالایی جهت مدیریت آسیب‌های اجتماعی برخوردارند. مساجد برای حضوری کارآمد و اثربخش در مدیریت آسیب‌های اجتماعی می‌توانند با بهره‌گیری از پیشران‌های فرهنگی مدیریت آسیب‌های اجتماعی، نقش مؤثری در کنترل آسیب‌های اجتماعی و مدیریت آن ایفا نمایند (آبروش، ۱۴۰۰: ۵۷). بنابراین مسجد یک مکان صرف عبادی و معنوی نیست یعنی برخلاف تصور عامه مسجد در نماز خواندن و کارهای عبادی خلاصه نمی‌شود بلکه با توجه به ظرفیت غنای فرهنگی آن و مردمی بودن آن، می‌توان از این ظرفیت جهت افزایش سرمایه اجتماعی و کاهش آسیب‌های اجتماعی استفاده کرد. با توجه به مباحث مطرح شده آنچه در پژوهش حاضر مدنظر است رابطه محله و مسجد و ظرفیت‌ها و

کارکردهای مسجد پیرامون مسائل و موضوعات آسیب‌های اجتماعی در مناطق ۲۲ گانه شهر تهران است.

اهمیت و ضرورت این تحقیق آنجا روشن می‌شود که با رونق گرفتن زندگی شهری و هجوم بیش از پیش جمعیت به شهرها، امروزه بیشتر جمعیت کشورها، از جمله در کشور ما، در شهرها و کلان شهرها زندگی می‌کنند و نوع تازه‌ای از مناسبات اجتماعی و مراودات اقتصادی شکل گرفته است که پیش از این سابقه نداشته است. به طوری که می‌توان گفت بیشترین مسائل و آسیب‌های اجتماعی جوامع معاصر در شهرها ظهور و بروز پیدا کرده و مدیریت شهری را با مسئولیت بزرگ و دشوار مهار و کنترل مسائل و آسیب‌هایی متنوع، گسترده، و گاه آزار دهنده و دائمی روبرو ساخته است. زیرا شهرهای کنونی از نظر گروه‌های قومی و حتی زبانی مستقر در آن‌ها، پایگاه اجتماعی و اقتصادی و طبقاتی ساکنان‌شان و نسبت جمعیت بومی و مهاجر ساکن این شهرها بافت ناهمگونی دارند و همچنین مناطق و محله‌های مختلف شهر از نظر بافت‌های بوم شناختی و ریخت شناختی بسیار متنوع می‌باشند. در نتیجه، نوع و میزان آسیب‌ها و مسائل اجتماعی در محله‌ها و نواحی و مناطق شهرها کاملاً متفاوت است و لازم است مدیریت شهری اطلاعات دقیقی از ویژگی‌های مسائل و آسیب‌های اجتماعی هر محله یا ناحیه داشته باشد تا بتواند برنامه‌های واقعی - تری را متناسب با مسائل و مشکلات خاص آن محله و ناحیه طراحی و اجرا کند. این مسئله با توجه به این که برنامه‌های مدیریت شهر امروزه محله محور شده است از ضرورت خاص تری برخوردار می‌گردد.

فرضیه اصلی این پژوهش عبارت است از اینکه مسجد، به عنوان پایگاه اصلی محله است و بخشی از نهاد پراهمیت دین که در راستای رسالت تمدن ساز خود در محله می‌تواند در بسط و ترویج اخلاق از طریق کنترل و پیشگیری آسیب‌های اجتماعی نقش مهمی داشته باشد. این مطالعه در پی آنست تا بررسی کند که مسجد در حیطه پیشگیری و کنترل آسیب‌های اجتماعی چه نقشی را می‌تواند ایفا نماید. این پژوهش ضمن بررسی ابعاد مختلف این موضوع از حیث اطلاعات آماری، رسمی و اسنادی موجود در نهادها و سازمان‌ها پیرامون مسائل و مشکلات شهر تهران، به واکاوی دیدگاه شهروندان تهرانی در زمینه آسیب‌ها و مسائل اجتماعی می‌پردازد و از این زاویه تلاش می‌کند تا راه را برای برنامه‌ریزی دقیق‌تر، مبتنی بر نیازها و انتظارات شهروندان برای حل

مسائل و آسیب‌های اجتماعی شهر تهران بگشاید و در پایان راهکارهایی برای افزایش نفوذ فرهنگی اجتماعی مسجد برای ساخت محله متمدن پیشنهاد می‌کند.

پیشینه تحقیق

جامعه‌شناسان معمولاً دین را یکی از اساسی‌ترین وسایل کنترل اجتماعی درونی یا مهار جرم و خلافکاری می‌دانند (راس^۱، نقل از کینگ^۲، ۱۳۴۹). ارزش‌ها و هنجارهای مهم اجتماعی معمولاً نه فقط در قلمرو قانون بلکه همچنین در قلمرو دین قرار می‌گیرند و دین از طریق تقویت آن‌ها به کنترل اجتماعی فرد کمک می‌کند (رابرتسون، ۱۳۷۲). پژوهش‌های متعدد بر روی گروه‌های بزهکار و تأثیر مذهب بر پیشگیری از ارتکاب جرم در گروه‌های غیر بزهکار، مؤید مهار اجتماعی مذهب در پیشگیری از وقوع اعمال خلاف قانون بوده است.

پژوهش‌ها نشان می‌دهند علی‌رغم نقش گروه دوستان و همسالان در گرایش به سمت بزهکاری، مذهب عامل مهمی در پیشگیری از بزهکاری است (چادویک^۳ و تاپ^۴، ۱۹۹۳). نوجوانان غیر بزهکار دارای بازخوردهای قوی‌تری نسبت به مذهب هستند (وهرآ و احمد، ۱۹۹۳). همچنین گرایش به مذهب و فعالیت‌های مذهبی در کاهش افکار خودکشی و اقدام به آن، مصرف مواد مخدر، رفتارهای جنسی پیش از موعد و بزهکاری تأثیر مثبت دارد (دوناهو، ۱۹۹۵؛ مک کال و بور، ۱۹۹۴). دینداری به‌طور عام ارتباط معکوس و نسبتاً قوی با بزهکاری جوانان دارد (طالبان، ۱۳۷۸) و مبتنی بر نظر کونینگ (۱۹۹۵) ویژگی‌های مذهبی عامل مهمی برای سازگاری مجدد و اصلاح رفتار زندانیان به‌شمار می‌آید (همان: ۷۴).

در یک مطالعه میان رشته‌ای دیگر که در میان دانشجویان مرد یک دانشگاه دولتی آمریکایی، پژوهشگران رابطه میان خشونت جنسی، مصرف الکل و حضور در کلیسا را سنجیده‌اند. این پژوهشگران دریافته‌اند که رابطه معناداری میان مؤلفه‌های خطر خشونت جنسی و حضور در کلیسا وجود دارد و دانشجویانی که در سال‌های اول و دوم تحصیل خود گرایش به کلیسا رفت و آمد کرده‌اند کمتر مصرف بیش از اندازه‌ی الکل داشته‌اند و مرتکب جرایم جنسی کمتری شده‌اند

1. Ross
2. Koenig
3. Chadwick
4. Top

(کینگر و همکاران، ۲۰۱۷). پژوهش فراگیری که گروهی از جامعه شناسان آمریکایی انجام داده‌اند نیز همبستگی منفی میان مذهبی بودن و ارتکاب جرم را اثبات می‌کند. در این راستا، این پژوهشگران دست به یک فرا-تحلیل ۶۲ مطالعه مرتبط زده‌اند که در بازه زمانی چهل سال در حوزه‌های گوناگون بر روی جامعه آمریکایی انجام گرفته است. آن‌ها همبستگی میان دو شاخص مذهبی بودن و حضور در کلیسا این پژوهشگران را با سه رفتار مجرمانه ناشی از (مصرف الکل، مواد مخدر قانونی و غیرقانونی) سنجیده‌اند و درگیری در فعالیت‌های مذهبی و باورهای دینی را در کاهش رفتارهای مجرمانه نشان داده‌اند (کلی و همکاران، ۲۰۱۵).

در مطالعات داخلی نیز پژوهشگران به نتایج مشابهی دست یافته‌اند. در اینجا نیز دینداری و حضور در مکان‌های مذهبی و شرکت در مراسم مذهبی رابطه‌ی معنادار منفی‌ای با جرایم و اعمال خشونت آمیز نشان می‌دهد. در این مورد، طرح‌های اصلاح و تربیتی که در ندامتگاه‌ها و مراکز اصلاح و تربیت برای اصلاح اخلاقی زندانیان اجرا می‌شوند مورد مطالعه قرار گرفته‌اند.

یکی از کنش‌های مهم اجتماعی، حمایت دین از انسان است. در واقع مذهب با ایجاد یک فضای حمایتی و «منبع وحدت‌یافتگی اجتماعی» برای فرد، بر سلامت او تأثیر به‌سزایی می‌گذارد. پژوهش‌های اخیر ضمن بررسی جنبه حمایت‌گری اجتماعی مذهب و گروه‌های مذهبی (هوس^۱، لاندیس^۲، آمبرسون^۳ و متزرنر^۴؛ ۱۹۸۲؛ تایلور و کاترز، ۱۹۸۸)، نشان داده‌اند که گروه‌های جزئی‌تر مذهبی، ویژگی حمایتی بیشتری نسبت به گروه‌های بزرگتر مذهبی دارند (از جمله ویکر و مهلر، ۱۹۷۱). نگرش مذهبی در ادامه‌ی نقش انسجام بخشی خود، نه تنها تأثیری در افزایش تعصبات قومی ندارد، بلکه در میان اعضای یک کلیسا از میزان تعصبات قومی کاسته است (ایزینگا، فلینگ و پیترز، ۱۹۹۰). همچنین گلزاری (۱۳۷۸) رابطه مثبت و معنادار بین مقبولیت اجتماعی و مذهبی بودن، کنش حمایتی مذهب از فرد و جلوگیری از طرد و انزوای اجتماعی را مورد تأیید قرار داده است.

۱. House

۲. Landis

۳. Umberso

۴. Metzner

مه‌ار اجتماعی از کنش‌های اجتماعی دیگر دین است که کارکرد آن به دنبال حمایت اجتماعی دین از فرد مشخص می‌شود. مذهب نه تنها حمایت اجتماعی برای افراد فراهم می‌کند بلکه به عنوان یک عامل مه‌ار اجتماعی نیز مطرح است (آمبرسون، ۱۹۸۷) و از آن جهت که چارچوبی برای حمایت اجتماعی از پیروان خود فراهم می‌کند، آن‌ها کمتر دچار بزه اجتماعی می‌شوند.

جوادی یگانه و هاشمی (۱۳۸۳) در پژوهشی در باب تأثیر دینداری بر رفتارهای جمع‌گرایانه و امنیت‌زا، عملکرد ۷۳۰ فرد ۱۵ سال به بالای ساکن در مناطق ۲۲ گانه تهران را به طور نمونه مورد سنجش قرار دادند با این فرض که وجود تمایلات و گرایش‌های دینی در افراد، به همکاری آن‌ها در موقعیت‌های دوراهی اجتماعی خواهد انجامید و به رفتارهای خلاف امنیت اجتماعی منتهی نخواهد شد. تقریباً سه چهارم جمعیت نمونه معتقدند که رفتارهایی که به امنیت اجتماعی لطمه وارد می‌کند حرمت شرعی دارد و از این رو از انجام آن‌ها صرف‌نظر می‌کنند. در این تحقیق از آسیب‌های اجتماعی در عرصه امنیت اجتماعی محسوب می‌شوند، رفتارهایی مانند رشوه دادن به مأموران گمرک، تخریب و آلوده سازی محیط زیست، تضییع حقوق شهروندی و پارتی بازی به عنوان نمونه مورد سنجش و بررسی قرار داده که یافته‌ها نشان از اطمینان نسبی به تأثیر دینداری بر رفتارهمیارانه در دوراهی اجتماعی دارد، و لذا می‌توان دینداری را به عنوان یک عامل مؤثر در رفتارهای اخلاق مدارانه افراد - حداقل در ایران - در نظر گرفت (جوادی یگانه و هاشمی، ۱۳۸۴: ۱۲).

مبانی نظری تحقیق

۱- مرور مفهومی متغیرهای مطالعه

۱-۱- محله اسلامی

همان‌گونه که از اصلاح "محله اسلامی"، برمی‌آید، محله اسلامی مکانی است که در پیوند با آموزه‌های دین اسلام سازمان یافته است و بازتاب دهنده‌ی نگرش‌های فرهنگی و جهان بینی اسلامی است (باقری، ۱۳۸۶، قربانی و همکاران، ۱۳۹۱). از این رو، این محله به لحاظ ریخت‌شناسی و طراحی شهری (یا شاخص‌های کمی) پیرامون مراکز اصلی تجمع افراد (مؤمنان) سازمان

می یابد برای نمونه، مساجد محله، مسجد جامع و فضاهای شهری جماعت و تعامل میان افراد را تشویق می کند و همبستگی میان افراد را تقویت می کنند. به لحاظ فرهنگی و رفتاری (یا شاخص های کیفی) نیز محله اسلامی امکان بروز رفتارهای فرهنگی و گرایش های ارزشی و اخلاقی افراد را فراهم می آورد. رفتار و عمل افراد با یکدیگر، با فضاهای شهری و سازه های فیزیکی بر اساس حس جماعت و ارزش های دینی شکل می گیرند. (نقی زاده، ۱۳۹۶) از این رو، توجه به زندگی روزمره محله، تعاملات اجتماعی، و نیز روابط همسایه گی قوی و معنادار از جمله ویژگی های محله اسلامی هستند (مرتضی، ۱۳۸۷، کدخدایی و تقوایی، ۱۳۹۰). پژوهشگران علوم اجتماعی، شهرسازی و اندیشمندان حوزوی کوشیده اند طراحواره هایی درباره چستی محله اسلامی و چگونگی برپایی آن بر پایه قرآن، احادیث و کتاب های تفسیر دینی ترسیم کنند:

- ۱- محله اسلامی بازتاب دهنده ی معنویت است، به این معنا که در این محله نه تنها عبادت آسان است بلکه معارف اسلامی نیز نشر می یابد و دینداری و دین ورزی ارزشمند شمرده می شود.
- ۲- محیط های محلی پر رونق اند در آن ها کسب و کار جریان دارد و از این رو فراوانی به چشم می خورد.

۳- در پیوند با مورد شماره دو، جنب و جوش و زندگی از ویژگی های محله اسلامی است. بازار که یکی از مؤلفه های اصلی شهر ایرانی-اسلامی به شمار می رود، نه تنها محلی برای کسب و کار و درآمد است بلکه مکانی برای تعامل های اجتماعی، پویایی های شهری و نیز انسجام و همبستگی بوده است (اشرف، ۱۳۵۳) از این رو در ادبیات جامعه شناسی بازار یک واحد اقتصادی-فرهنگی-اجتماعی دانسته می شود (اشرف، ۱۹۸۸، کشاورزیان، ۲۰۰۸).

۴- محیط های محله مکان های امنی هستند که افراد می توانند با امنیت کامل در آن ها آمد و شد کنند. همان گونه که در ادامه خواهد آمد، امنیت محیط محله ها نه تنها بخشی از آسیب های اجتماعی را توضیح می دهد. بلکه مستقیماً با مفهوم زندگی مطلوب و معنادار مرتبط است. محله اسلامی با سه فضا یا عنصر اساسی مشخص می شوند، فضای فکر، فضای عملی و فضای کالبدی. با این همه، در کانون این سه فضا انسان مؤمن جای می گیرد (تقی زاده، ۱۳۸۹: ۶)، از این رو، امنیت

1. Keshavarzian

محله جزء جدا ناشدنی از ماهیت اسلامی آن است. در ادامه توضیح داده می‌شود تا کجا مساجد در حفظ و ارتقای امنیت محله اهمیت دارند و از این رو ماهیت محله اسلامی را می‌سازند.

۵- محله اسلامی از زیرساخت‌های لازم و فضاهاى سبز برای یک زندگی مناسب و باکرامت برخوردار است. افزون بر این که، چنین محله‌ای نه تنها امکان دسترسی آسان به خدمات و امکانات زیربنایی را فراهم می‌سازد، بلکه این امکانات به طور برابر در محیط آن پراکنده‌اند. بنابراین، عدالت، برخورداری و عدم فاصله طبقاتی مؤلفه‌هایی هستند که محله اسلامی را از انواع دیگر آن متمایز می‌سازد. به سخن دیگر، قواعد لاضرر، اتلاف، اتقان، عدالت در محله جاری است.

۶- نظم اجتماعی و برنامه ریزی‌های شهری در تعامل میان زمامداران و مردم شکل می‌گیرد و پیش می‌رود. از این رو، در این محله مردم دارای حرمت و کرامت‌اند، عقاید خود را آزادانه بیان می‌کنند و از تساوی حقوقی برخوردارند.

۷- مناسبات همسایگی و محله‌ای معنادار و بادوام از ویژگی‌های محله اسلامی است (ایازی، ۱۳۷۸، نقی زاده، ۱۳۸۹، کدخدایی و تقوایی، ۱۳۹۰، فرجام و همکاران، ۱۳۹۰، پورمحمدی و همکاران، ۱۳۹۸).

به طور کلی می‌توان گفت که محله‌های اسلامی، محله‌های هستند که علاوه بر وجود مکان‌های مقدس، مساجد فراوان، کالبد فیزیکی متناسب با ارزش‌های اسلامی و ... مردم نیز نگرش، کنشگری و رفتاری اسلامی دارند. امنیت اجتماعی، کرامت انسانی، نوع برخورد و ... متناسب با قواعد و اصول اسلامی است در این محله مناسبات همسایگی رعایت می‌شود و افراد نسبت به مشکلات و گرفتاری‌های هم بی تفاوت نیستند بلکه یک نوع ارتباط غیر رسمی و مبتنی بر علقه‌های دینی و برادری میان ساکنان این محله‌های شکل گرفته است.

۱-۲- آسیب‌ها و مسائل اجتماعی

در یک تعریف کلی بزه کاری‌ها یا آسیب‌های اجتماعی عبارت است از رفتاری که از هنجارهای اجتماعی تخطی می‌کند و از سوی جامعه نادرست ارزیابی می‌شود در این راستا، شدت و نوع رفتار کجروانه متفاوت است؛ برخی از آن‌ها ضمنی و نانوشته‌اند و برخی تعریف شده‌اند و در متن‌های گوناگون رسمی تصریح شده‌اند. از این رو، نحوه برخورد جامعه با این چنین

رفتارهایی بر روی طیف بلندی از طرد اجتماعی تا مجازات قضایی قرار می‌گیرد (سیلاقی و هایس، ۲۰۱۸). در این راستا، کجروی‌ها را می‌توان بر حسب شدت و واکنش جامعه به چهار دسته تقسیم کرد: ۱) کجروی‌های رفتاری خاص که در سطح فردی رخ می‌دهند و به علت اینکه بسیار فردی و غیر نوعی هستند معمولاً از سوی جامعه نادیده گرفته می‌شوند، ۲) کجروی‌های از شیوه‌های قومی یا شیوه‌های مرسوم که تا اندازه‌ای با واکنش منفی جامعه روبرو می‌شود و رفتارهای مرتبط با آن مورد تأیید قرار نمی‌گیرد، ۳) کجروی از رسوم اخلاقی که برای جامعه قابل قبول نیست و با انواع مجازات‌ها روبرو می‌شود و سرانجام، ۴) تخطی از قانون که با واکنش و مجازات دستگاه زور دولت مواجه می‌شود (صدیق، ۱۳۸۶: ۲۲، سلیمی و داوری، ۱۳۸۰: ۲۴۳-۲۴۲، ستوده، ۱۳۸۰: ۱۴-۱۵). جوامع برای حفظ نظم اجتماعی و همنوایی افراد با هنجارهای اجتماعی مجموعه‌ای از ضمانت‌های اجرایی سلبی و ایجابی را در دو سطح رسمی و غیررسمی تعریف می‌کنند. ضمانت‌های اجرایی ایجابی عبارتند از مشوق‌های اجتماعی رسمی (برای نمونه، اعطای یک جایز) و غیر رسمی (برای نمونه، تأیید رفتاری). در حالیکه، ضمانت‌های اجرایی سلبی بسیار رایج‌تر و در عین حال متنوع‌تراند. ضمانت‌های اجرایی سلبی عبارتند از: جریمه‌ها، انواع تیه‌ها و مجازات‌های حقوقی و قضایی، یا ضمانت‌های اجرایی سازمان یافته. این دسته از ضمانت‌ها را می‌توان ضمانت‌های سلبی رسمی دانست. اما دسته دیگر عبارتند از ضمانت‌های اجرایی غیررسمی از قبیل: طرد اجتماعی، سرزنش و... (گیدنز، ۱۳۹۱). به این ترتیب، تنها بخشی از رفتارها از سوی نظام قضایی و قوانین کنترل می‌شود و تخطی از آن‌ها متضمن مجازات‌های قضایی خواهد.

در بین اندیشمندان اسلامی شهید مطهری در کتاب نظام حقوق زن در اسلام و همچنین اسلام و نیازهای زمان، به تأثیرات رفتاری بر نظم و سلامت جامعه پرداخته است. وی رفتارهای انحرافی و کجروی‌های اجتماعی را در تضاد با اصول اخلاقی و اجتماعی اسلام دانسته و معتقد است که این رفتارها به بی‌ثباتی و آشفتگی در نظام اجتماعی منجر می‌شوند. مطهری تصریح می‌کند که اصول اخلاقی اسلامی مانند پرهیز از ظلم، دروغ و خیانت، پایه‌های امنیت و سلامت جامعه هستند و انحراف از این اصول موجب فروپاشی انسجام اجتماعی خواهد شد. همچنین در آثار شریعتی، به ویژه اسلام‌شناسی و بازگشت به خویشتن، مسائل اجتماعی از منظر اسلامی به صورت عام مورد بحث قرار می‌گیرند. او توضیح می‌دهد که آسیب‌های اجتماعی نه تنها در تضاد با آموزه‌های دینی،

بلکه در تضاد با ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی یک جامعه‌ی اسلامی قرار دارند. شریعتی رفتارهایی چون فساد، ظلم و عدم رعایت عدالت را به‌عنوان موانع پیشرفت و سلامت جامعه بیان کرده و بر مسئولیت اجتماعی افراد و نهادهای اسلامی برای مقابله با این مسائل تأکید می‌کند. بر اساس تئوری‌های موجود در میان صاحب‌نظران، می‌توان مقوله‌بندی زیر را برای شناسایی یک مسئله یا آسیب اجتماعی پیشنهاد کرد:

برخاسته از فرآیندهای اجتماعی‌اند؛ به عبارتی، آن‌ها محصول ساختارهای جامعه‌اند (احمدی، ۱۳۹۷). ویژگی جمعی دارند؛ مسائل اجتماعی اصولاً با مناسبات جمعی مرتبط‌اند و افراد نقش کم‌رنگی در شکل‌گیری آن‌ها دارند (دورکیم، ۱۳۸۶).

تعبیرهای جمعی دارند؛ به عبارتی، یک پدیده اجتماعی نهایتاً از سوی مردم به مثابه یک مسئله جمعی دانسته می‌شود (ریتزر، ۱۳۸۸).

نسبی‌اند؛ به عبارتی، نسخه‌ی واحدی برای درک و درمان آن‌ها وجود ندارد، بلکه بر حسب دیدگاه‌های گوناگون مسائل مطرح و راه‌حل‌ها ارائه می‌شوند (نیازی، ۱۳۹۰).

در طول زمان تغییر می‌کنند؛ به عبارتی، آن‌ها برحسب زمان دگرگون می‌شوند (گیلنز، ۱۳۹۲). دربرگیرنده‌ی دو بُعد ذهنی و عینی‌اند؛ هرچند بخشی از واقعیت موجود اجتماعی‌اند، اما ارزش‌ها و نگرش‌های افراد نیز نقش مهمی در بازشناسی یک مسئله اجتماعی دارند (تورن، ۱۳۹۱).

قابل حل هستند؛ به عبارت دیگر، همواره راهی برای حل آن‌ها وجود دارد (گاس و مایر، ۱۳۹۵). به‌هم پیوسته‌اند؛ برای فهم و حل یک مسئله اجتماعی باید مجموعه‌ای از عوامل و مناسبات اجتماعی لحاظ شوند (ریتزر، ۱۳۸۸).

این مقوله‌بندی در پژوهش پیش‌رو برای دسته‌بندی انواع کج‌روی‌های اجتماعی و تمایزگذاری میان مقوله‌هایی که توسط قانون‌گذار جرم‌انگاری شده و آن دسته از رفتارهایی که مسئله‌انگیز دانسته شده اما جرم به حساب نمی‌آیند به کار گرفته می‌شود.

در مطالعه پیش‌رو، آسیب‌های اجتماعی که بررسی می‌شوند در سه مقوله اصلی دسته‌بندی شده‌اند:

انواع ناهنجاری‌های اجتماعی: در زیر مجموعه‌ای از این مقوله، دو دسته از رفتارها جای می‌گیرند: الف. رفتارهای خشونت‌آمیز خانگی و اجتماعی: که شامل خشونت خانگی، خانواده‌های

از هم گسیخته و نابسامان، همچنین انواع خشونت‌های خیابانی (کلامی و رفتاری)، روابط نامشروع، نزاع‌ها و درگیری‌های خیابانی می‌شوند (احمدی، ۱۳۹۷). ب. ناهنجاری‌های رفتاری با منشأ اقتصادی: در این مقوله تکدی‌گری، کارتن‌خوابی، کودکان کار و... جای می‌گیرند (نیازی، ۱۳۹۰).

انواع کجروی‌های اجتماعی: در زیر مجموعه کجروی‌های اجتماعی مواردی مانند مصرف انواع مواد مخدر، الکلیسم و تن‌فروشی جای می‌گیرند (گاس و مایر، ۱۳۹۵).

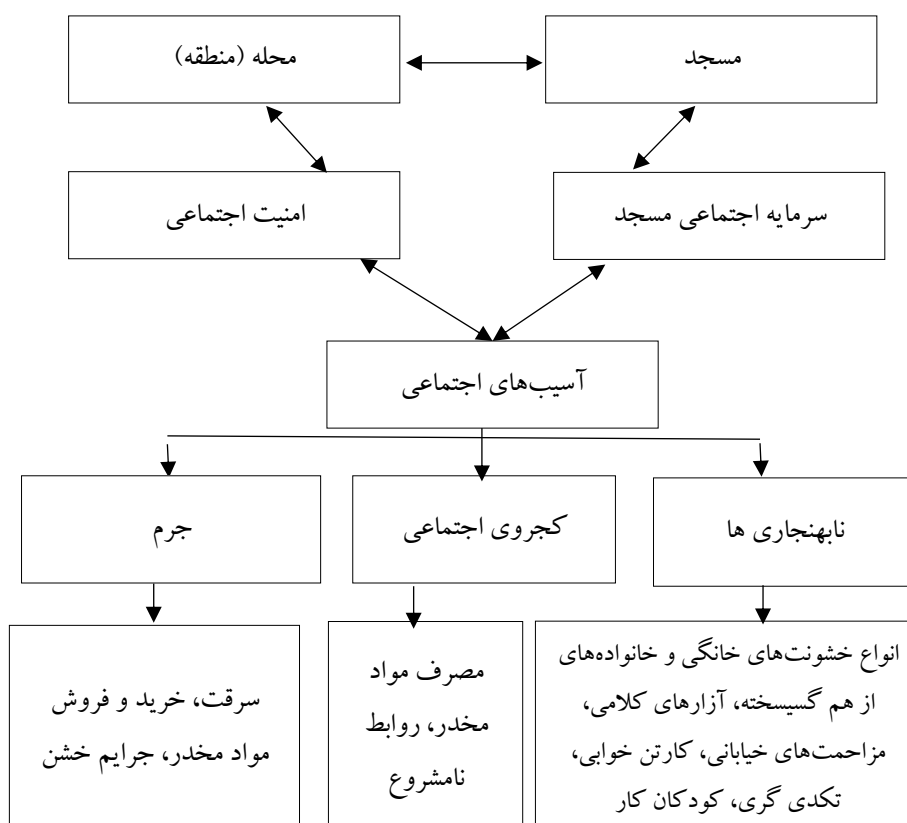
انواع جرایم: در این مقوله از جرم‌انگاری‌هایی که قانون‌گذار تدوین کرده است استفاده شده است. بنابراین، انواع جرایمی که در محله رخ می‌دهند، از جمله سرقت، خرید و فروش انواع مواد مخدر، همچنین جرایم خشن (دعواهای منجر به جرح، زورگیری و...) در این مقوله دسته‌بندی می‌شوند (احمدی، ۱۳۹۷).

۳- چارچوب تئوریک و مدل مفهومی پژوهش

با توجه به نظریاتی که درباره امنیت اجتماعی، نظم، آسیب‌های اجتماعی و کجروی مطرح شدند در این می‌توان نوعی مدل تحقیقی را ارائه کرد که بر تمایز میان جرم و آسیب‌های اجتماعی مبتنی است. پیش فرض این مدل نقش سازنده و پیشگراانه‌ای است دین در رابطه با آسیب‌های اجتماعی و رفتارهای کجروانه ایفا می‌کند. از سوی دیگر، در اینجا مسجد محله نه تنها بخش مهمی از نهاد دینی دانسته می‌شود که مردم را با نهاد دین (مجموعه رفتارها، اعمال، سبک زندگی و جهان بینی خاص) مرتبط می‌سازد. همچنین مسجد دینداران و به طور کلی مردم محله را در ارتباط با یکدیگر قرار می‌دهد. از این رو، مسجد نه تنها یک مکان مقدس برای اجرای فرایض دینی و گردهم آمدن مؤمنان دانسته می‌شود، بلکه آن با دیگر نهادهای اجتماعی، سیاسی و فرهنگی و نیز اجزای گوناگون زندگی فردی و جمعی افراد، کردارهای روزمره مردم مرتبط و در واقع در هم تنیده است.

همان‌گونه که دیده می‌شود، مدل زیر بر اساس تعامل‌های دو جانبه مسجد و محله (منطقه) و نظم و هنجارهای اجتماعی استوار است. همچنین در اینجا میان آسیب‌های اجتماعی و اعمالی که در متن قانون به عنوان جرم تصریح شده‌اند، تمایز قایل شده است. به این ترتیب، بلوک سمت راست مدل

(آسیب‌های اجتماعی) بعد فرهنگی و پیشگیرانه اعمال کجروانه پررنگ‌تر است و مستقیماً با عملکردهای نهادهای فرهنگی-تربیتی مرتبط است. در حالیکه بلوک سمت چپ بیشتر سویه تنبیهی و قضایی دارد. با این همه در اینجا نیز نقش‌های نهادهای فرهنگی-تربیتی کاملاً کنار گذاشته نشده است.

مدل مفهومی پژوهش: تعامل مسجد، محله و آسیب‌های اجتماعی

روش تحقیق

روش بررسی در این مطالعه روش تجزیه و تحلیل ثانویه خواهد بود. جهت نیل به هدف تحقیق در این مطالعه از داده‌های "پیمایش رصد کیفیت زندگی شهر تهران"، استفاده خواهد شد. در

مطالعه علاوه بر تأکید بر مباحث آماری برای توصیف و تحلیل متغیرها برای تصویر بهتری و شفاف‌تری از مناطق ۲۲ گانه شهر تهران در باب موضوع تحقیق از تحلیل فضایی نیز کمک گرفته خواهد شد. تحلیل فضایی به معنای تعبیر و تفسیر مجموعه ساخت اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیست محیطی است. عوامل شکل‌گیری فضا شامل محیط طبیعی، محیط انسانی، محیط فرهنگی و پیوند میان این عوامل است. در واقع تحلیل فضایی تفسیر پراکندگی فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و ... در مکان‌های مختلف است که با شناسایی ویژگی‌های فضایی امکان سازماندهی فضا را فراهم می‌کند.

جامعه آماری طرح رصد کیفیت زندگی را خانوارهای ساکن در منطقه‌ها شهر تهران تشکیل می‌دهند. در گام اول آمار این خانوارها بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۰ مرکز آمار ایران و به تفکیک بلوک در تمامی منطقه‌های شهر تهران مشخص شده است. با توجه به قدرت آماری لازم برای تحلیل داده‌های این طرح (۹۵ درصد)، آزمون گروه‌های مستقل و اندازه اثر یا بزرگی تفاوت بین محله‌های شهر تهران، متوسط حجم نمونه لازم ۱۳۵ خانوار تعیین شده است. لازم به ذکر است در چند محله خاص به سبب برخی مسائل نظیر تعداد اندک جمعیت محله یا عدم امکان دسترسی به همه بلوک‌ها (مناطق نظامی) تعداد نهایی نمونه کمتر از میزان محاسبه شده یعنی ۱۳۵ نفر است.

در این تحقیق با توجه به حجم نمونه و تعداد بلوک‌های هر منطقه، نمونه‌گیری با توجه به تعداد خانوارهای موجود در هر بلوک صورت گرفته است. بدین ترتیب که با دسته‌بندی بلوک‌های موجود در هر مرحله بر اساس کد ۱۹ رقمی بلوک، در هر دسته، بلوکی بیشترین حجم خانوار را داشته است، به‌عنوان بلوک منتخب برای نمونه‌گیری انتخاب شده و نهایتاً متناسب با تعداد خانوار ساکن در بلوک‌های منتخب هر منطقه، تعداد نمونه لازم در هر بلوک مشخص شده است. نهایتاً از تقسیم تعداد خانوارهای موجود در هر بلوک بر تعداد نمونه لازم، فاصله نمونه‌گیری در هر بلوک تعیین شده است. با توجه به این دستورالعمل در نهایت ۴۵,۰۰۴ پرسشنامه در ۳۳۵ محله تهران پر شده است. در جدول زیر تعداد محلات و نمونه‌های تخصیص یافته به تفکیک منطقه نشان داده شده است.

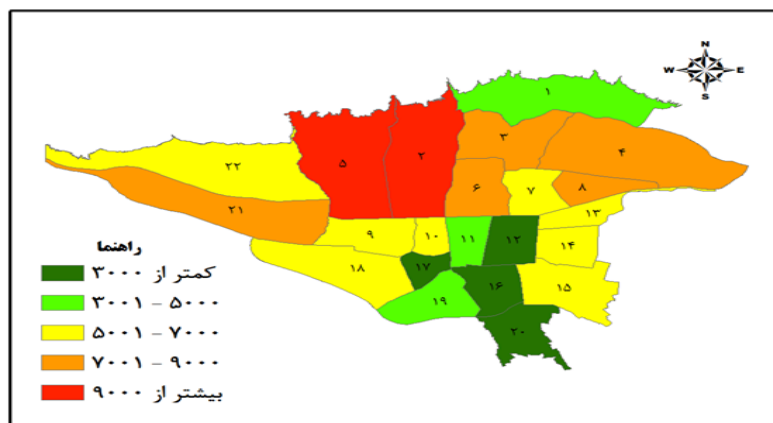
در پیمایش رصد کیفیت زندگی وجود مسجد و وضعیت شرکت پاسخگویان در نماز جماعت و اعتماد به امام جماعت مسجد و میزان رضایت از آن سنجیده شده است. در بخش دیگر از بخش‌های پیمایش رصد کیفیت زندگی، ارزیابی افراد از مسائل اجتماعی و جرائم در محلات شهر تهران سنجیده شده است؛ بدی نحو که از افراد خواسته شده تا نسبت به محله خود از نظر وجود هر یک از مسائل و جرائم مذکور نمره بدهند. شاخص مسائل و آسیب‌های اجتماعی از متغیرهای زیر ساخته شده است: سرقت از منازل و خودرو، زورگیری، دعوا بین جوانان، افراد معتاد، متکدیان، کارتن‌خواب‌ها، فروشندگان مواد مخدر، خانواده‌های نابسامان، روابط نامشروع.

(د) یافته‌های تحقیق

۱- یافته‌های توصیفی

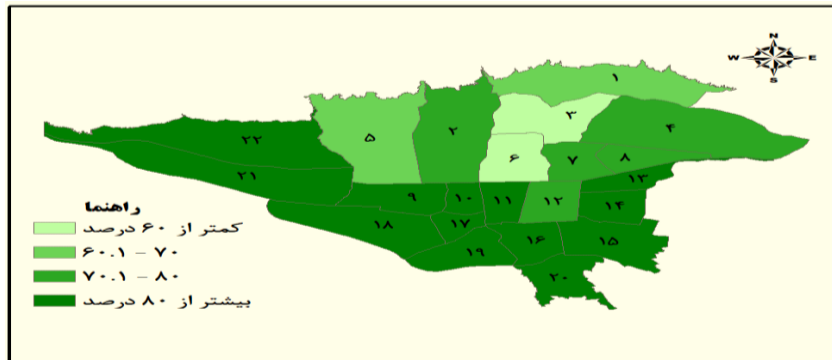
۱-۱- مسجد

شهر تهران بزرگ به ۲۲ منطقه و ۳۷۴ محله تقسیم شده است. کلانشهر تهران براساس آمار سال ۱۳۹۶ دارای ۱۷۸۳ مسجد فعال، ۲۳۱ مسجد غیر فعال و ۹۶ مسجد در حال ساخت بوده است.

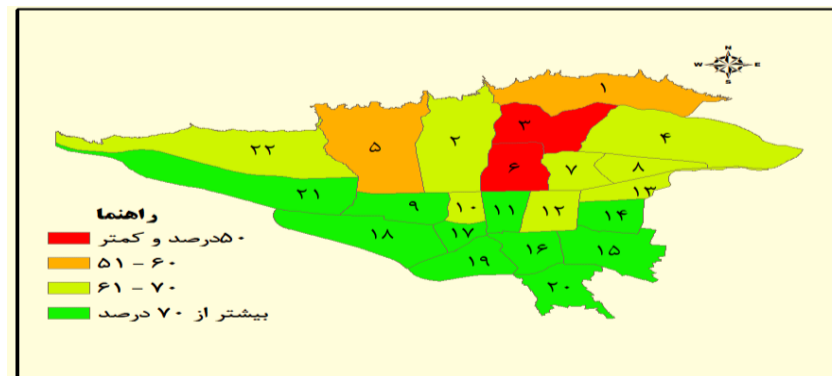
نقشه ۵: توزیع سرانه جمعیت به مسجد فعال شهر تهران به تفکیک مناطق شهرداری

مناطق ۳ و ۶ در مرتبه بعدی مناطق ۱ و ۵ بیشتر از دیگران کمبود اماکن مذهبی و مسجد در محله را ابراز کرده‌اند. در مقایسه، شهروندان کمربند جنوبی شهر تهران ابراز داشته‌اند که به آسانی بیشتری در محل سکونت خود به مسجد، حسینیه و تکیه دسترسی دارند.

نقشه ۵: فراوانی مساجد شهر تهران به تفکیک مناطق شهرداری

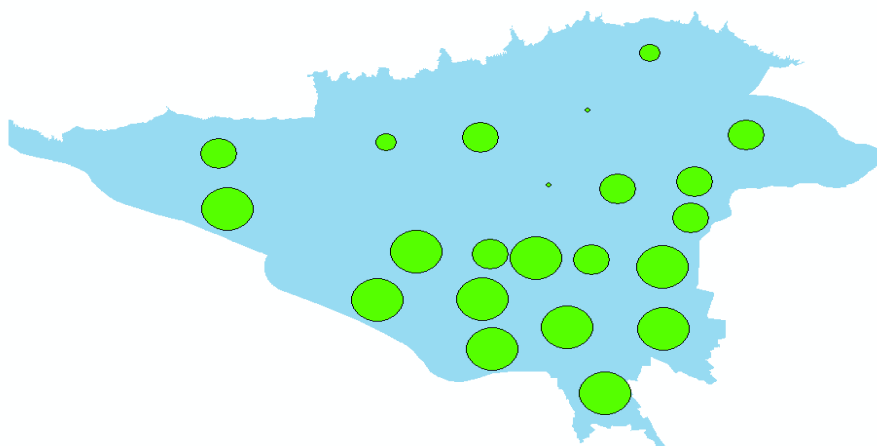
در این راستا، ساکنان مناطقی که در کمربند جنوبی شهر تهران واقع شده‌اند، شامل مناطق ۹، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰ و ۲۱ بالاترین میزان رضایت از مساجد را داشتند.

نقشه ۶: میزان رضایت بالا از مسجد و اماکن مذهبی به تفکیک مناطق ۲۲ گانه تهران

در همین مناطق (به استثنای منطقه ۱۵)، شرکت در نماز جماعت بیشتر از مناطق ۳ و ۶ بوده است. در این دو منطقه دسترسی به اماکن مذهبی، اعم از مسجد و تکایا و ... کم بوده است و به همین ترتیب شرکت در نماز جماعت و رضایت از مسجد کم بوده است. ابزار تحلیل خودرهبستگی

فضایی موران در نمودار زیر به بررسی خودهمبستگی فضایی خصیصه مورد نظر عوارض جغرافیای می‌پردازد و نشان می‌دهد که الگوی پراکنش این عوارض با در نظر گرفتن مقدار خصیصه مورد مطالعه از الگوی خوشه‌ای و یا پراکنده برخوردار است.

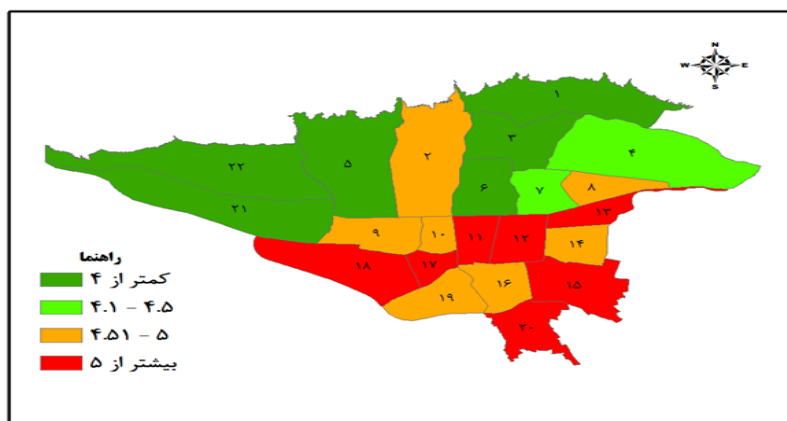

بالاترین میزان اعتماد به امام جماعت مسجد مربوط به مناطق جنوب شرقی تهران است. بالاترین میزان اعتماد در منطقه ۲۰ (شهرری) ابراز شده است. میزان اعتماد در مناطق ۵، ۶، ۱۰ و ۸ پایین بوده است.

همان‌گونه که پیشتر ذکر آن رفت، در این پژوهش سرمایه اجتماعی مسجد با دو مجموعه شاخص‌های مشارکت و اعتماد سنجیده شده است. در این راستا، یافته‌ها نشان داده‌اند که مناطق ۵ و ۶ از پایین‌ترین میزان سرمایه اجتماعی مسجد برخوردار بوده‌اند. در حالی که بالاترین میزان سرمایه اجتماعی مسجد به مناطق ۱۵، ۱۶ و ۷ تعلق داشته است. میزان سرمایه اجتماعی مسجد در کمربند جنوبی شهر تهران بالاتر از نیمه شمالی است.

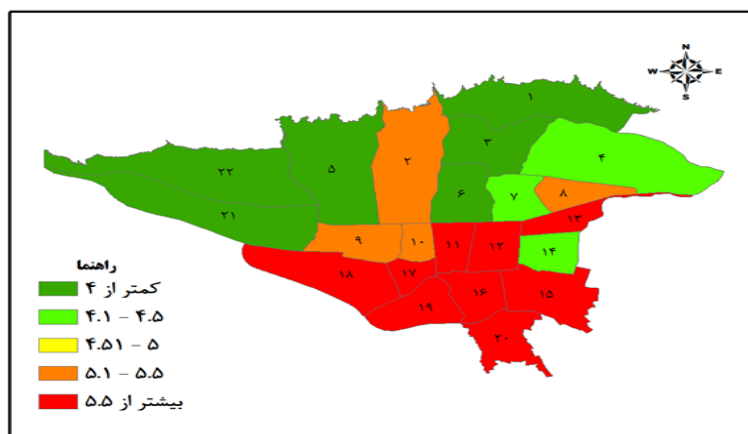
۲-۱- مسائل و آسیب‌های اجتماعی

نخست، درباره جرایم می‌توان گفت که براساس دیدگاه شهروندان میانگین جرم اجتماعی به ترتیب در مناطق ۱۱، ۱۲، ۱۷، ۱۸، ۱۵، ۲۰ و ۱۳ بالاتر بوده است.

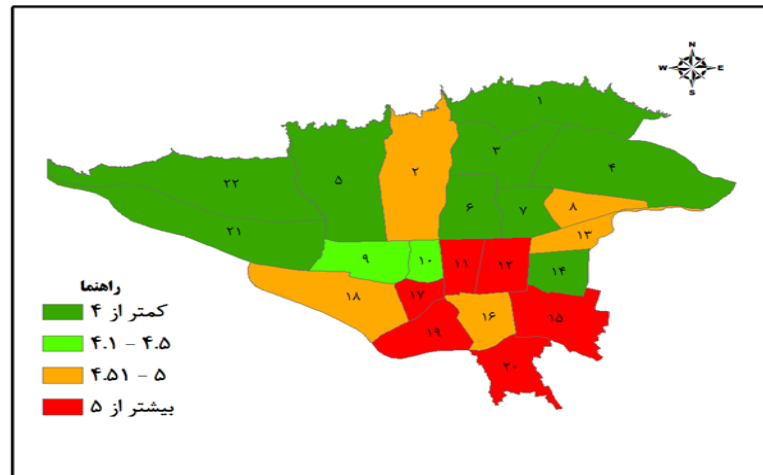
نقشه ۲۱: میانگین جرم اجتماعی در مناطق ۲۲ گانه تهران

درباره کجروی‌های اجتماعی می‌توان دید که مناطق ۱۲، ۱۷، ۱۱، ۱۵، ۱۹ و ۲۰ میانگین بالاتری کسب کرده در آنها مسائلی مانند مواد مخدر و روابط نامشروع برای شهروندان محسوس‌تر بوده‌اند.

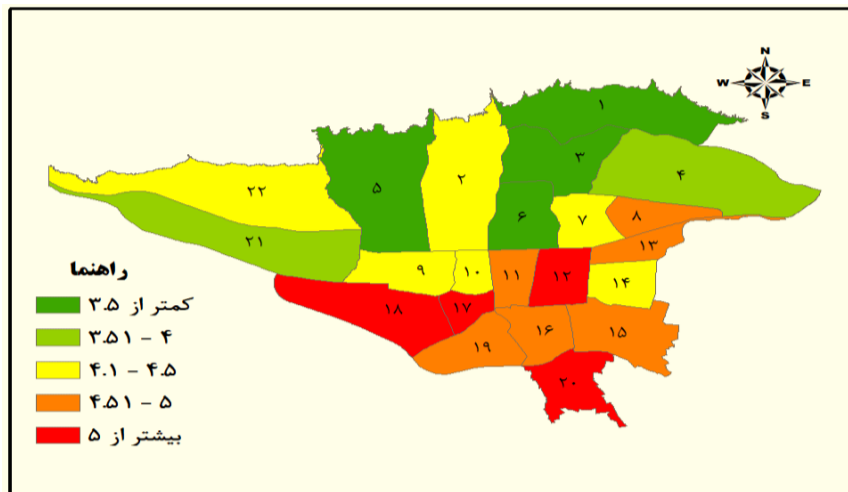
نقشه ۲۳: میانگین کجروی اجتماعی در مناطق ۲۲ گانه تهران

سوم، در مقوله‌های ناهنجاری اجتماعی شهروندان مناطق ۱، ۳، ۵، ۶، ۲۱ و ۲۲ کمتر با مقوله‌های مانند خشونت‌های خانگی و خانواده‌های از هم گسیخته، روابط نامشروع، کودکان کار و ... مواجه شده‌اند.

نقشه ۲۲: میانگین نابهنجاری اجتماعی در مناطق ۲۲ گانه تهران

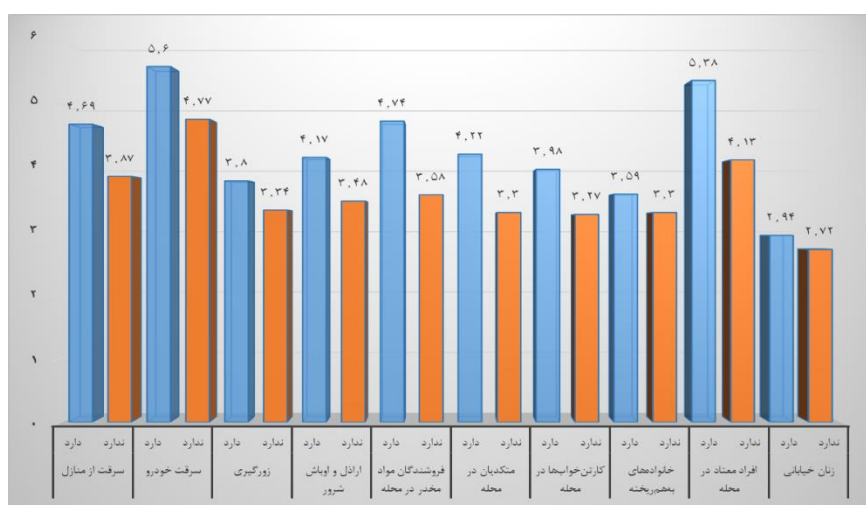
بالاترین میانگین نمره کسب شده برای شاخص مسائل اجتماعی به ترتیب برای مناطق ۱۷، ۱۲، ۱۸ و ۲۰ است. ضمن این که مناطق ۱۹، ۱۱، ۱۶، ۱۵ و ۱۳ نیز در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند. در مجموع ۱۳ منطقه نمره‌ای بالاتر از میانگین مسائل اجتماعی شهر تهران (۴,۲۲)، کسب کرده‌اند.

نقشه ۲۴: شاخص کلی فراوانی مسائل اجتماعی در مناطق ۲۲ گانه تهران

۲- یافته‌های استنباطی

در یک برآورد کلی، وجود مکان مذهبی با نگرش به آسیب‌های اجتماعی مورد بررسی، از لحاظ آماری معنادار بوده است. بدین صورت که افرادی که در محله زندگی آن‌ها مسجد وجود داشت، میانگین بالاتری در نگرش به مسائل اجتماعی کسب کرده‌اند.

بین میزان رضایت از مسجد و نگرش به آسیب‌های اجتماعی رابطه معنی داری وجود دارد. پاسخگویانی که میزان رضایت پایین‌تری از مسجد داشته‌اند، میانگین بالاتری برای نگرش به مسائل اجتماعی کسب کرده‌اند.

سطح معنی داری	مقدار آزمون	میانگین	میزان رضایت از مسجد	مسائل اجتماعی
۰,۰۰۱	۱۶,۸۳	۲۷,۹۴	بسیار ناراضی	جرم اجتماعی
		۲۴,۴۴	ناراضی	
		۲۳,۶۲	تا حدی	
		۲۲,۷۲	راضی	
		۲۲,۹۲	بسیار راضی	
۰,۰۰۱	۷,۸۵	۱۳,۸۷	بسیار ناراضی	نابهنجاری
		۱۲,۱۸	ناراضی	

مسائل اجتماعی	میزان رضایت از مسجد	میانگین	مقدار آزمون	سطح معنی داری
اجتماعی	تا حدی	۱۲,۲۵		
	راضی	۱۱,۷۴		
	بسیار راضی	۱۱,۷۸		
کجروی اجتماعی	بسیار ناراضی	۹,۴۵	۶,۰۷	۰,۰۰۱
	ناراضی	۸,۴۱		
	تا حدی	۸,۵۴		
	راضی	۸,۲۵		
	بسیار راضی	۸,۲۹		

رابطه معنی داری بین نگرش به جرم، نابهنجاری و کجروی اجتماعی و وضعیت مسجد وجود دارد. مناطقی که شهروندان بیان داشته‌اند که در محله آن‌ها مکان مذهبی (مسجد)، وجود دارد، میانگین بالاتری در جرم (۲۳)، نابهنجاری (۱۱,۸) و کجروی اجتماعی (۸,۳)، نسبت به شهروندانی که بیان داشته‌اند در محل زندگی آن‌ها مکان مذهبی (مسجد)، وجود ندارد، کسب کرده‌اند.

مسائل اجتماعی	وضعیت مسجد	میانگین	مقدار آزمون	معناداری
جرم اجتماعی	دارد	۲۳,۰	۱۲,۱۳	۰,۰۰۱
	ندارد	۱۸,۹		
نابهنجاری اجتماعی	دارد	۱۱,۸	۹,۲۵	۰,۰۰۱
	ندارد	۹,۹		
کجروی اجتماعی	دارد	۸,۳	۱۰,۸۳	۰,۰۰۱
	ندارد	۶,۸		

شهروندانی که میزان رضایت آن‌ها از مسجد پایین تر است، میانگین بالاتری در نگرش به جرم، نابهنجاری و کجروی اجتماعی داشته‌اند. با توجه به مقادیر آماری باید گفت بین میزان جرم، نابهنجاری و کجروی اجتماعی و رضایت از مسجد رابطه معناداری وجود دارد.

نشریه مطالعات میان رشته ای تمدنی انقلاب اسلامی

معنی- داری	مقدار آزمون	میانگین	میزان رضایت	آسیب اجتماعی	معنی داری	مقدار آزمون	میانگین	میزان رضایت	آسیب اجتماعی
۰,۰۰ ۱	۵,۶۱	۴,۸۶	بسیار ناراضی	متکدیان در محله	۰,۰۰۱	۸,۷۵	۵,۳۶	بسیار ناراضی	سرقت از منزل
		۴,۲۷	ناراضی				۴,۹۲	ناراضی	
		۴,۳۶	تا حدی				۴,۸۹	تا حدی	
		۴,۲۰	راضی				۴,۶۷	راضی	
		۴,۱۹	بسیار راضی				۴,۶۳	بسیار راضی	
۰,۰۰ ۱	۳,۴۵	۴,۶۲	بسیار ناراضی	کارتن خواب ها در محله	۰,۰۰۱	۱۰,۸ ۷	۶,۶۴	بسیار ناراضی	سرقت خودرو ها سرقت از خودرو
		۳,۸۳	ناراضی				۶,۰۴	ناراضی	
		۴,۰۴	تا حدی				۵,۶۵	تا حدی	
		۳,۹۸	راضی				۵,۵۶	راضی	
		۳,۹۴	بسیار راضی				۵,۶۰	بسیار راضی	
۰,۰۰ ۱	۱۴,۲ ۹	۴,۲۷	بسیار ناراضی	خانواده های به هم ریخته و نابسامان	۰,۰۰۱	۱۴,۹ ۰	۴,۷۵	بسیار ناراضی	زورگیری
		۴,۰۰	ناراضی				۴,۱۰	ناراضی	
		۳,۷۸	تا حدی				۴,۰۱	تا حدی	
		۳,۵۲	راضی				۳,۷۳	راضی	
		۳,۶۱	بسیار راضی				۳,۸۱	بسیار راضی	
۰,۰۰ ۱	۵,۳۰	۶,۲۷	بسیار ناراضی	افراد معتاد در محله	۰,۰۰۱	۱۰,۷ ۲	۵,۲۱	بسیار ناراضی	اراذل و اوباش و شرور در محله
		۵,۵۲	ناراضی				۴,۴۱	ناراضی	
		۵,۳۶	تا حدی				۴,۳۱	تا حدی	
		۵,۳۵	راضی				۴,۱۳	راضی	
		۵,۴۱	بسیار راضی				۴,۱۵	بسیار راضی	

■ بررسی تأثیر مسجد بر کاهش آسیب های اجتماعی

معنی - داری	مقدار آزمون	میانگین	میزان رضایت	آسیب اجتماعی	معنی داری	مقدار آزمون	میانگین	میزان رضایت	آسیب اجتماعی
۰,۰۰۱	۶,۳۶	۳,۲۵	بسیار ناراضی	پاتوق زنان خیابانی	۰,۰۰۱	۸,۲۰	۵,۸۳	بسیار ناراضی	فروشنده گان مواد مخدر در محله
		۲,۹۵	ناراضی				۴,۸۳	ناراضی	
		۳,۱۳	تا حدی				۴,۸۵	تا حدی	
		۲,۹۲	راضی				۴,۷۰	راضی	
		۲,۸۹	بسیار راضی				۴,۷۴	بسیار راضی	

پاسخگویانی که میزان شرکت بیشتری در نماز جماعت داشته اند نمره بالاتری در نگرش به آسیب های اجتماعی کسب کرده اند. بنابراین می توان گفت که هر چه میزان شرکت پاسخگویان در نماز جماعت بیشتر شود، نگرش آن ها به وجود آسیب های مطرح شده در محله شان، بیشتر است.

معنی - داری	مقدار آزمون	میانگین	میزان شرکت	مسائل اجتماعی	معنی - داری	مقدار آزمون	میانگین	میزان شرکت	مسائل اجتماعی
۰,۰۰۰	۳۸,۸۸	۳,۸۹	شرکت نداشته ام	متکدیان در محله	۰,۰۰۰	۱۹,۵۸	۴,۴۴	شرکت نداشته ام	سرقت از منزل
		۴,۲۶	سالی دو سه بار				۴,۷۵	سالی دو سه بار	
		۴,۲۱	در هر فصل دو سه بار				۴,۶۵	در هر فصل دو سه بار	
		۴,۲۳	ماهی دو سه بار				۴,۷۵	ماهی دو سه بار	
		۴,۳۷	هفته ای چند بار				۴,۷۱	هفته ای چند بار	
		۴,۴۰	هر روز				۴,۸۱	هر روز	
		۳,۵۹	شرکت نداشته ام				کارتن خواب ها در	۰,۰۰۰	
۳,۹۶	سالی دو	۵,۷۷	سالی دو						

نشریه مطالعات میان رشته ای تمدنی انقلاب اسلامی

مسابقات اجتماعی	میزان شرکت	میانگین	مقدار آزمون	معنی-داری	مسابقات اجتماعی	میزان شرکت	میانگین	مقدار آزمون	معنی-داری
خودرو	سه بار				محلّه	سه بار			
	در هرفصل دو سه بار	۴,۱۰				در هرفصل دو سه بار	۵,۶۲		
	ماهی دو سه بار	۴,۰۷				ماهی دو سه بار	۵,۶۵		
	هفته ای چند بار	۴,۱۴				هفته ای چند بار	۵,۶۴		
	هر روز	۴,۱۳				هر روز	۵,۶۸		
زورگیری	شرکت نداشته ام	۳,۲۷	۵۰,۴۳	۰,۰۰۰	خانواده های به هم ریخته و نابسامان	شرکت نداشته ام	۳,۵۶	۲۱,۸۴	۰,۰۰۰
	سالی دو سه بار	۳,۶۴				سالی دو سه بار	۳,۸۸		
	در هرفصل دو سه بار	۳,۶۷				در هرفصل دو سه بار	۳,۸۶		
	ماهی دو سه بار	۳,۷۵				ماهی دو سه بار	۳,۸۲		
	هفته ای چند بار	۳,۶۹				هفته ای چند بار	۳,۸۷		
	هر روز	۳,۷۵				هر روز	۳,۹۴		
اراذل و اوپاش و شرور در محلّه	شرکت نداشته ام	۴,۸۰	۱۱۱,۵۷	۰,۰۰۰	افراد معتاد در محلّه	شرکت نداشته ام	۳,۸۱	۴۱,۶۸	۰,۰۰۰
	سالی دو سه بار	۵,۳۰				سالی دو سه بار	۴,۲۰		
	در هرفصل دو سه بار	۵,۳۶				در هرفصل دو سه بار	۴,۲۱		
	ماهی دو سه بار	۵,۴۸				ماهی دو سه بار	۴,۲۰		
	هفته ای	۵,۶۱				هفته ای	۴,۳۲		

■ بررسی تأثیر مسجد بر کاهش آسیب های اجتماعی

مسابل اجتماعی	میزان شرکت	میانگین	مقدار آزمون	معنی- داری	مسابل اجتماعی	میزان شرکت	میانگین	مقدار آزمون	معنی- داری
	چند بار					چند بار			
	هر روز	۴,۳۰				هر روز	۵,۸۵		
فروشندهگان مواد مخدر در محله	شرکت نداشته ام	۴,۱۷	۹۸,۰۶	۰,۰۰۰	پاتوق زنان خیابانی	شرکت نداشته ام	۲,۸۰	۹,۸۴	۰,۰۰۰
	سالی دو سه بار	۴,۶۳				سالی دو سه بار	۳,۰۱		
	در هر فصل دو سه بار	۴,۷۵				در هر فصل دو سه بار	۳,۰۴		
	ماهی دو سه بار	۴,۸۶				ماهی دو سه بار	۲,۹۷		
	هفته ای چند بار	۴,۹۴				هفته ای چند بار	۳,۰۰		
	هر روز	۵,۱۶				هر روز	۲,۹۴		

بین میزان شرکت در نماز جماعت و نگرش به جرم، نابهنجاری و کجروی اجتماعی، رابطه معناداری وجود دارد و هر چه میزان شرکت در نماز جماعت افزایش یابد، نگرش شهروندان به جرم، نابهنجاری و کجروی اجتماعی افزایش می یابد.

سطح معنی- داری	مقدار آزمون	میانگین	میزان شرکت	مسابل اجتماعی
۰,۰۰۰	۶۳,۵۱	۲۱,۲۰	شرکت نداشته ام	جرم اجتماعی
		۲۳,۲۶	سالی دو سه بار	
		۲۳,۰۸	در هر فصل دو سه بار	
		۲۳,۲۳	ماهی دو سه بار	
		۲۳,۵۶	هفته ای چند بار	
		۲۳,۷۷	هر روز	
۰,۰۰۰	۶۶,۳۰	۱۰,۷۴	شرکت نداشته ام	نابهنجاری اجتماعی
		۱۱,۹۴	سالی دو سه بار	
		۱۲,۰۷	در هر فصل دو سه بار	

مسائل اجتماعی	میزان شرکت	میانگین	مقدار آزمون	سطح معنی-داری
	ماهی دو سه بار	۱۲,۱۳		
	هفته ای چند بار	۱۲,۲۵		
	هر روز	۱۲,۳۳		
کجروی اجتماعی	شرکت نداشته ام	۷,۵۸	۷۲,۹۲	۰,۰۰۰
	سالی دو سه بار	۸,۳۳		
	در هر فصل دو سه بار	۸,۳۹		
	ماهی دو سه بار	۸,۴۴		
	هفته ای چند بار	۸,۵۸		
	هر روز	۸,۷۷		

بین سرمایه اجتماعی مسجد و متغیرهای سرقت خودروها سرقت از خودرو، زورگیری، اراذل و اوباش و شرور در محله، کارتن خواب ها در محله، خانواده‌های به هم ریخته و نابسامان و روابط نامشروع؛ همبستگی منفی و معنی داری وجود دارد. به این صورت که با افزایش سرمایه اجتماعی مسجد نگرش به مسائل اجتماعی کاهش پیدا می کند و برعکس.

بین متغیر سرمایه اجتماعی مسجد و متغیرهای فروشندگان مواد مخدر در محله و افراد معتاد در محله، همبستگی مثبت و معنی داری وجود دارد. به این صورت که با افزایش سرمایه اجتماعی مسجد نگرش به وجود فروشندگان مواد مخدر در محله و افراد معتاد در محله، افزایش پیدا می کند. اما همان گونه که بدیهی به نظر می رسد بین متغیر سرمایه اجتماعی مسجد و متغیرهای سرقت از منزل و متکدیان در محله، همبستگی معناداری مشاهده نشده است.

سرانجام، رابطه متغیرهای اعتماد اجتماعی، امنیت اجتماعی، رضایت از خدمات و امکانات، رضایت از حمل و نقل محله و رضایت از محیط زیست و بهداشت رابطه منفی و معنی داری با نگرش به مسائل اجتماعی داشته اند. همچنین متغیر رضایت از روابط اجتماعی و بافت محله با شاخص مسائل اجتماعی رابطه مستقیم و معنی داری داشته است.

متغیرها	آماره ها	سرمایه اجتماعی مسجد	سرتقت از منزل	سرتقت از خودرو	سرتقت خودروها	زورگیری	شرور در محله	اراذل و اوباش و سرور در محله	مخدر در محله	فروشندگان مواد	متکدیان در محله	مخله	کارتن خواب ها در محله	ریخته و نابسامان	خانواده‌های به هم	افراد معتاد در محله	باتون زنان خیابانی
---------	----------	---------------------	---------------	----------------	---------------	---------	--------------	------------------------------	--------------	----------------	-----------------	------	-----------------------	------------------	-------------------	---------------------	--------------------

									1	p	سرمایه اجتماعی مسجد
										sig	
									1	-0.10	سرفت از منزل
										.140	
									1	-.015	سرفت خودروها
										.624	
										0.000	سرفتاز خودرو
										.028	
									1	.405	زورگیری
										.440	
										0.000	
										0.000	
									1	.661	اراذل و اوپانش
										.357	
										.380	
										0.000	و شرور در محله
										0.000	
									1	.573	فروشندگان مواد
										.446	
										.316	
										.308	مخدر در محله
										0.000	
										0.000	
									1	.529	متکدیان در محله
										.510	
										.456	
										.300	
										.324	
										-0.12	
										0.000	
										.098	
									1	.661	کارتن خوابها در محله
										.622	
										.512	
										.446	
										.270	
										.297	
										-0.19	
										0.000	
										.007	
									1	.491	خانواده های به هم ریخته و نایسامان
										.448	
										.525	
										.483	
										.446	
										.209	
										.276	
										-0.26	
										0.000	
										.000	
									1	.399	افراد معتاد در محله
										.617	
										.567	
										.719	
										.575	
										.416	
										.367	
										.323	
										.018	
										0.000	
										.010	
									1	.258	باتوق زنان خیابانی
										.438	
										.387	
										.340	
										.340	
										.359	
										.367	
										.138	
										.221	
										-0.52	
										0.000	
										0.000	

نتیجه گیری و پیشنهادها

همان گونه که در این پژوهش نشان داده شد، دین همراه با نظام های ارزشی، مجموعه مناسبی و رفتارهای تجویزی اش می تواند در اصلاح رفتار جمعی، جهت گیری های رفتاری و از این رو، یک زندگی سعادت مند فردی و جمعی نقش اساسی ایفا کند. در این راستا، زیرساخت های دینی مکان هایی را فراهم می آورند که در آنها افراد همبستگی های جمعی را گسترش دهند و تجربیات فردی و جمعی با دستمایه های قوی معنوی- اخلاقی کسب کنند. از سوی دیگر، این پژوهش به طور کلی آسیب های اجتماعی را بیشتر امری که ریشه های اجتماعی دارد در نظر گرفت که در بسترهای پهن دامنه تر مناسبات اجتماعی قابل تبیین بوده و به این ترتیب، قابل پیشگیری و اصلاح است. در این راستا، سخن گفتن از نوعی برش یا تلاقی میان مجموعه فرهنگی- دینی، مناسبات اجتماعی موجود، و آسیب های اجتماعی این امکان را فراهم می کند که متغیرهای گوناگون فرهنگی- اجتماعی- اقتصادی در تحلیل وضعیت وارد شوند و جایگاه خود را بیابند.

متغیرهای جمعیتی بخشی از رابطه میان آسیب‌های اجتماعی و مکان‌های دینی را تبیین می‌کنند. در این راستا، تراکم‌های بالای جمعیت در یک منطقه می‌تواند تا اندازه‌ای فراوانی بالای میزان جرایم را تبیین کنند. در این پژوهش، پیشنهاد می‌شود که یکی از راه‌های کاهش جرایم در مناطق پرتراکم گسترش زیرساخت‌های دینی و شبکه‌های فرهنگ محور است. در این راستا، مفهوم سرمایه اجتماعی - که در این پژوهش در ارتباط با مؤلفه‌های دینی قرار داده شده است - از سویی با پیوندهای خویشاوندی مرتبط است و از سوی دیگر با همبستگی‌های اجتماعی-فرهنگی در سطوح همسایه‌گی و محله‌ای تقویت می‌شود. در این پژوهش نشان داده شد که مناطق مهاجرپذیرتر در کمربند جنوب شهر تهران از شاخص‌های همبستگی اجتماعی بالاتری و میزان سرمایه اجتماعی بیشتری برخوردارند. به این ترتیب، مراکز دینی می‌توانند به مثابه نوعی عامل تقویت کننده به ترویج الگوهای رفتاری مناسب و تعدیل آسیب‌های اجتماعی کمک رسانند.

در اینجا، پژوهش‌های دیگر نشان داده اند که مهاجرت به مناطق گوناگون شهر تهران از الگوهای متفاوت پیروی می‌کنند. مهاجرت‌هایی که مناطق مرکزی تهران انجام می‌شوند از الگوی انتخاب عقلانی پیروی می‌کنند و افراد بر اساس ویژگی‌های خاص یک محله و زیرساخت‌های شهری، برای نمونه، ویژگی‌های آموزشی، اقتصادی، مسکن و رفاهی، منطقه سکونت خود را انتخاب می‌کنند در حالیکه در مناطق جنوب شهر تهران الگوی مسلط مهاجرت را نظریه شبکه تبیین می‌کند. به عبارت دیگر، افراد بیشتر از راه آشنایی‌های قبلی و بر اساس مناسبات خویشاوندی به این مناطق مهاجرت می‌کنند. همچنین در این مناطق مهاجران طول عمری (افرادی که محل تولد آن‌ها غیر از شهر تهران است) درصد بیشتری را تشکیل می‌دهند (نک. محمودیان و خواجه نژاد، ۱۳۹۸، قاسمی اردهالی، ۱۳۸۵). بنابراین، بخشی از میزان بالای سرمایه اجتماعی در کمربندی جنوب شهر بر اساس مناسبات خویشاوندی و روابط آشنایی سنتی تبیین پذیراند. در اینجا، مکان‌های مذهبی می‌توانند الگوهای مناسب برای کنش‌های جمعی و افزایش همبستگی محله‌ای ایفا کنند و نقش تنظیمی در مناسبات میان مهاجران تازه وارد با ساکنان محله ایفا کنند.

از سوی دیگر، در این پژوهش کوشش شده است که متغیرهای گوناگونی در تبیین جایگاه و میزان اثرگذاری مسجد در زندگی شهری مورد توجه قرار بگیرند. مناسبات سرمایه اجتماعی پایین و سرمایه مسجد بالا که در مناطق شمالی تهران یافت شدند نیازمند تبیین پهن دامنه

تری است. در اینجا نیز جذابیت مهاجرت به مناطق شمال شهر که از الگوی عقلانی (جاذبه و دافعه) پیروی می‌کند، تحصیلات نسبتاً بالای ساکنین این محلات و نیز پایگاه‌های اقتصادی-اجتماعی ساکنان از جمله متغیرهایی هستند که می‌توانند در چنین تبیین وارد شوند (نک. رستمی زاده و نوبخت، ۱۳۹۸، طبیبیان و همکاران، ۱۳۹۱). همچنین افرادی که سطح تحصیلات بالاتری دارند نوعی خود-ارجاعی و خود-راهبری را در الگویی رفتاری و عملی خود دنبال می‌کنند، امری که می‌تواند میزان اعتماد پایین افراد در مناطق بالای شهر تهران به امامان جماعت مساجد را تبیین کند. در حالیکه، در کمربندی جنوبی شهر تهران، مرجعیت دینی و اهمیت نهاد دین زندگی‌های فردی و جمعی همچنان نقش مهمی در اعتماد به کارگزاران نهاد دین ایفا می‌کند. در این راستا، این پژوهش پیشنهاد می‌کند که توجه به مسائل اقتصادی و گسترش زیرساخت‌های شهری و امکانات رفاهی این مناطق می‌تواند باعث نوعی هم‌افزایی میان متغیرهای گوناگون دخیل در کاهش آسیب‌های اجتماعی شوند.

در اینجا بر این نکته تأکید می‌شود که دین با نقش آفرینی کالبد مسجد در شرایط دگرگونی‌های پرسرعت و جهانی سازی غرب محورانه یک منبع امید و اندیشه برای آینده است که می‌تواند جهت‌گیری‌های اساسی برای یک زندگی متمدن اسلامی را ترسیم کند. نهاد دین نیروی بالقوه قدرتمندی برای تمدن سازی در جهت اصلاح اجتماعی و راهبری به سوی یک زندگی فردی-جمعی مطلوب را در خود دارد. مکان‌های دینی در حیطه ترویج اخلاق اسلامی و عدالت، «الگوهای نهادی» را برای کنش‌های جمعی معنادار و همبستگی اجتماعی در اختیار می‌گذارند. این‌ها ظرفیت‌هایی هستند که همچنان در نهاد دین و اماکن دینی تمدن ساز وجود دارند و همچنان قابل به روز رسانی و عینی سازی هستند. در نهایت چنین می‌توان نتیجه گرفت که مسجد در گام نخستین جهت تحقق شاخص‌های تمدن اسلامی، ذهنیت شهروندان در هر محله را در قیاس با سایر شهروندانی که کمتر در برنامه‌های مسجد مشارکت نموده و سطح رضامندی و سرمایه اجتماعی آنان از مسجد پائین است، نسبت به وجود آسیب‌ها و مسائل اجتماعی از رویکرد منفی برخوردار می‌کند و نسبت به رفع آن‌ها دغدغه‌مندتر می‌سازد.

فهرست منابع

- آبروش، رضا (۱۴۰۰)، پیشران‌های فرهنگی مساجد در مدیریت آسیب‌های اجتماعی. فصلنامه علمی-پژوهشی اسلام و مطالعات اجتماعی، ۸(۳۲)، ۵۶-۸۷.
- اشرف، احمد (۱۳۵۳)، ویژگی‌های تاریخی شهرنشینی در ایران دوره اسلامی. نامه علوم اجتماعی، شماره ۴.
- ایازی، سید علی نقی (۱۳۸۷)، تبیین اندیشه اسلامی پیرامون شهر و شهرنشینی با تأکید بر متون دینی. همایشه آرمان شهر اسلامی. تهران، ۱۳۸۷.
- بابایی، حبیب‌اله (۱۳۹۰)، تمدن و تجدد، قم: پژوهشگاه علوم فرهنگ اسلامی.
- باقری، اشرف السادات (۱۳۸۶)، نظریه‌هایی درباره شهرهای قلمروی فرهنگ اسلامی. تهران: انتشارات امیر کبیر.
- پورمحمدی، مرضیه، بحرینی، سید حسین، داودپور، زهره (۱۳۹۸)، شهر اسلامی: تخیل یا واقعیت. دانش شهرسازی، دوره ۳، شماره ۲.
- جان احمدی، فاطمه (۱۳۸۸)، تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، تهران: انتشارات نشر معارف.
- جعفری، علامه محمدتقی (۱۳۷۳)، فرهنگ پیرو، فرهنگ پیشرو، جلد ۶. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- جوادی یگانه، محمدرضا و هاشمی، سیدضیاء (۱۳۸۴) «بررسی تاثیر دینداری بر رفتارهای جمع‌گرایانه از منظر انتخاب عقلانی»، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات (۲ و ۳)
- خسروشاهی، قدرت‌الله، سادات هاشمی، سارا، و نجفی، علیرضا (۱۳۹۴)، معنابخشی به زندگی و مؤلفه‌های تأثیرگذار آن در پیشگیری از جرم از منظر قرآن کریم. آموزه‌های قرآنی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، شماره ۲۱.
- رابرتسون، یان (۱۳۷۲)، درآمدی بر جامعه، ترجمه حسین بهروان، مشهد: آستان قدس رضوی.
- رستمعلی زاده، ولی، نوبخت، رضا (۱۳۹۸) بررسی وضعیت جابجایی درون شهری در شهر تهران و عوامل مؤثر بر آن. دو فصلنامه مطالعات جمعیتی، دوره ۵، شماره ۲.
- زارعی، اسداله (۱۳۹۵)، مقایسه تمدن اسلام و غرب، قم: انتشارات طهارت.
- ستوده، هدایت‌الله (۱۳۸۰)، آسیب شناسی اجتماعی. تهران: آوای نور.
- سراج زاده، سید حسین (۱۳۸۵)، دینداری و پنداشت سخت‌گیرانه نسبت به جرم، سخنرانی در نشست انجمن جامعه شناسان ایران
- سلیمی، علی، داوری، محمد (۱۳۸۰)، جامعه شناسی کجروی. تهران: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- سالنامه آماری شهرداری (۱۳۹۶)
- ساوج، مایک و وارد، آلن (۱۳۸۰)، جامعه شناسی شهری، ترجمه ابوالقاسم پور رضا، تهران: سمت.
- صدیق سروسستانی، رحمت‌الله (۱۳۸۶)، آسیب‌شناسی اجتماعی (جامعه‌شناسی انحرافات)، تهران، انتشارات سمت.

طیبیان، منوچهر، رضایی، ناصر و نورایی، همایون (۱۳۹۱)، تبیین آثار مهاجرت درون شهری بر پایداری محیط مسکونی (مطالعه موردی: محله کن-منطقه پنج تهران)، محیط شناسی، سال ۳۸، ۶۱: ۱۴۱-۱۵۴.

عروتی موفق، اکبر (۱۳۸۵)، پیامبر اعظم؛ بنیانگذار تمدن اسلامی، مجله معرفت، شماره ۱۱.

عمید، حسن، (۱۳۸۹)، فرهنگ فارسی عمید، جلد اول، تهران: انتشارات اشجع.

فرجام، رسول، سلیمانی مقدم، هادی، چاوشی، اسماعیل (۱۳۹۰)، مفهوم اجتماعی شهر از منظر متون و تعالیم اسلامی. برنامه ریزی منطقه ای (۲)

قاسمی اردهالی، علی (۱۳۸۵)، بررسی علل مهاجرت روستائیان به شهرها در ایران با فراتحلیل پایان نامه‌های تحصیلی (مقطع زمانی ۸۳-۱۳۵۹). فصلنامه روستا و توسعه. شماره ۱.

قربانی رحیم، و همکاران (۱۳۹۱)، شاخص‌های معماری شهرسازی اسلامی. تهران: مرکز چاپ و نشر دانشگاه شهید بهشتی.

کدخدایی، زهرا، تقوایی، علی اکبر (۱۳۹۰)، شخصیت شناسی شهر اسلامی؛ با تأکید بر ابعاد کالبدی شهر اسلامی. مطالعات شهر ایرانی - اسلامی، دوره ۲، شماره ۵.

گیدنز، آنتونی (۱۳۹۱)، جامعه شناسی. ترجمه، منوچهر صبوری. تهران: نشر نی.

لوکاس، هنری، (۱۳۸۴)، تاریخ تمدن، جلد ۱، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، چاپ ششم، تهران: سخن.

محمودیان، حسین، خواجه نژاد، راضیه (۱۳۹۸)، بررسی سطح، الگو و تعیین کننده‌های مهاجرت پذیری در محله‌های شهر تهران طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰. توسعه محلی، دوره یازدهم، شماره ۱.

مرتضی، هشام (۱۳۸۷)، اصول سنتی ساخت و ساز در اسلام. ترجمه ابولفضل مشکینی و کیومرث حبیبی. تهران: انتشارات مرکز مطالعاتی تحقیقاتی شهرسازی و معماری.

نقی زاده، محمد (۱۳۸۹)، تاملی در چیستی شهر اسلامی. فصلنامه مطالعاتی شهر ایرانی-اسلامی، دوره ۱، شماره ۱.

نقی زاده، محمد (۱۳۹۶)، شهر اسلامی از اندیشه تا ظهور. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.

Ashrafi, Ahmad (1988), Bazaar-Mosque Alliance: The Social Basis of Revolts and Revolutions. International Journal of Politics, Culture, and Society. No. 1. 538-567.

Cislaghi, Beniamino, Heise, Lori. (2018), Theory and practice of social norms interventions: eight common pitfalls. Globalization and Health, 14, 83. <https://doi.org/10.1186/s12992-018-0398-x>

DeCamp, Whitney, Smith, M. Jesse. (2019). Religion, Nonreligion, and Deviance: Comparing Faith's and Family's Relative Strength in Promoting Social Conformity. Journal of Religion and Health, 58 (1): 206-220. DOI:10.1007/s10943-018-0630-2

Edgar, Andrew and Sedgwick, Peter (2008). Cultural Theory. London and New York: Routledge.

Eitzen, Stanley, and Zinn, M. Baca (1992), Social Problems. Allyn & Bacon.

Hughes, Michael et al (1999) Sociology: a core, London and New York: McGraw-Hill.

Henslin, James M. and Light Donald W. (1983), social problems. Mc Grow- Hill bookCompany.

- Gonçalves, Juliane Piasseschi de Bernardin, Madruga, Clarice Sandi, Lucchetti, Giancarlo, Dias Latorre, Maria do Rosário, Laranjeira, Ronaldo, Vallada, Homero. (2020), The effect of religiosity on Violence: Results from a Brazilian Population-based Representative Survey of 4,607 Individuals. PLoS ONE 15(8): e0238020. DOI:10.1371/journal.pone.0238020
- Keshavarzian, Arang (2008), Bazaar and State in Iran: The Politics of the Teheran Marketplace. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kelly, P. Elizabeth. Polanin, R. Joshua, Jang, Sung Joon, and Johnson, R. Byron (2015) Religion, Delinquency, and Drug Use: A Meta-Analysis. Criminal Justice Review. Vol. 40(4) 505-523.
- Kingree, Jeffrey B., Martie Thompson, and Emily Ruetz. (2017), Heavy Episodic Drinking and Sexual Aggression Among Male College Students: The Protective Influence of Church Attendance. Journal of interpersonal violence. 32.4: 604-620.
- Mooney, Linda A. and Knox, David and Schacht, Caroline (1999), Understanding Social Problems. Wadsworth/Thomson Learning.